
Sisällissodan repimässä maassa on kaikki uhattuna

Klaus Karttunen

Kaukaisenkin sodan kauhut tulevat nykyajan tiedotusvälineiden myötä nopeasti kaikkien tietoisuuteen. Ehkä harvemmin tulee esiin, että ihmishenkien lisäksi sodassa menetetään aina myös korvaamattomia kulttuuriarvoja. Heinäkuussa 1997 tämän kirjoittaja osallistui joka toinen vuosi järjestettävään South Asian Archaeology - konferenssiin, joka tällä kertaa järjestettiin Roomassa. Konferenssin viimeisenä istuntopäivänä Afghanistanin arkeologisen viraston edesmenneen johtajan Chaibai Mustamandyn leski esitti järkyttävän vetoomuksen maansa tuhoutuvan historiallisen perinnön puolesta.

Afghanistan sijaitsee Aasian ikivanhojen kauppateiden solmukohdassa, josta on hyvät yhteydet niin Iraniin (ja edelleen Lähi-itään) ja Intiaan kuin Keski-Aasiaankin (ja edelleen Siperiaan ja Kiinaan). Maa on historiansa aikana ollut lukuisien valloittajien kulkureitinä varsinkin Intian suuntaan, mutta vielä useammin sen vuoristoteillä on nähty kauppiaita, matkustavia ja eri uskontojen saamamiehiä.

Nykyinen Afghanistanin valtio sai alkunsa vasta 1700-luvun puolivälissä. Vuoristot jakavat maan useisiin selvärajaisiin alueisiin, joiden historia on ollut varsin erilainen. Pohjoisessa, Amu-Darjan hedelmällisellä jokialangolla sijaitsi muinainen Baktria, johon kuului myös laajoja alueita Uzbekistanista ja Ta_dikistanista. Sen vanha pääkaupunki on Baktra eli nykyinen Balkh, joka oli aikoinaan niin sanotun Silkkitien tärkeä solmukohta. Hindukushin kaakkoispuolella Kabuljoen ja sen sivujokien alueella oli Paropamisadain kukoistava vuoristomaakunta, keskuksena Kapisa eli Begram, jonka Kabul nytemmin on syrjäyttänyt. Mahtava Hindukush-vuoristo erottaa sen Baktriasta, mutta vuorten yli johtaa useita suhteellisen helppokulkuisia solia. Idässä kuuluisa Khyber- eli Khaibarsola tarjoaa helpon pääsyn Induslaaksoon.

Kuivan vedenjakaja-alueen eteläpuolella sijaitsi muinainen Arakhosia Helmandjoen vesistöalueella, sen ikivanha pääkaupunki on Kandahar. Myös täältä avautui tie Intiaan, Bolan- ja Mulasolien kautta. Kaakossa levisi alava ja soinen Drangiana (nykyinen Seistan) ja luoteessa Hari Rudin vesistöalueella Areia eli Ariana; jälkimmäisen pääkaupunki on Aleksanteri Suuren perustama Herat. Ariana-nimeä näkee joskus käytettävän myös koko nykyisen Afghanistanin alueesta sen vanhan historian yhteydessä.

Afghanistanin esihistoria alkaa jo paleoliittisella kaudella, jonka jäännöksiä – yksinkertaisia kivityökaluja – on löydetty useista paikoista varsinkin maan pohjoisosasta ja Kabulin seudulta. Neoliittisella ajalla maan kaakkoisosat kuuluivat Indus-kulttuurin reuna-alueisiin. Tärkeä keskus oli Mundigak Kandaharin seudulla. Maan koillisosassa sijaitsi Shortugain kauppasema, jonka kautta Badakhshanin lapislazuli-kaivosten tuotteet levisivät kauas Lähi-itään.

Iranilaisen väestön asuttama Baktria kasvoi jo esihistoriallisella ajalla kukoistavaksi ja taajaanasutuksi maaksi. Intensiivistä kasteluviljelyä harjoittavat kylät kehittyivät varhain kaupungeiksi. Mahtavat kehälinnoitukset soivat turvaa levottomina aikoina. 500-luvulta 300-luvulle Baktria oli Muinais-Persian valtakunnan kukoistava maakunta.

Aleksanteri Suuri kulki Intian sotaretkellään maan halki ja liitti se valtakuntaansa. Baktrian ja siihen pohjoisessa rajoittuvan Sogdianan vastarinnan kukistaminen osoittautui koko valloitus sodan raskaimmaksi vaiheeksi. Aleksanterin suosikkitaktiikka valloitetun maiden rauhoittamiseksi oli perustaa varuskuntien yhteyteen kreikkalaisia kaupunkeja, joiden asukkaiksi jätettiin täysinpalvelleita veteraaneja ja haavoittuneita, taistelukyvyttömiä tulleita sotilaita. Näin meneteltiin myös valtakunnan koillisosassa. Monet eivät tosin viihtyneet näillä kaukaisilla seuduilla, ja Aleksanterin kuoltua osa siirtokunnista hylättiin, mutta jäljellejääneet kukoistivat ja houkuttelivat uusia siirtolaisia Kreikasta sekä Balkanin ja Vähän-Aasian kreikkalaisalueilta.

Aleksanterin kuoleman jälkeen jatkuvasti kapinoiva alue joutui Seleukideille, ja 200-luvun puolivälissä e.a. Baktrian kreikkalainen satraappi Diodotos nousi kapinaan ja perusti itsenäisen kreikkalaisvaltakunnan, joka pian laajeni myös Hindukushin kaakkoispuolelle ja nykyisen Pakistanin alueelle. Nopeasti pienempiin ruhtinaskuntiin jakautunut "indokreikkalainen" suurvalta oli aidosti hellenistinen maa, jossa oli myös huomattava kreikkalainen väestönosa iranilaisten ja indoarjalaisten ohella. Kaivaukset ovat osoittaneet, että ainakin Ai Khanum ja Kandahar olivat tyyppillisiä kreikkalaiskaupunkeja. Afghanistanin alueelta on löydetty kreikkankielisiä piirtokirjoituksia sekä hellenistisiä temppeleitä ym. arkkitehtuuria, jotka kertovat niin kreikkalaisesta uskonnosta kuin kreikkalaisesta, itsehallinnollisesta kaupunkilaitoksestakin.

Indokreikkalaisten oma kirjallisuus on kadonnut ja heidän historiansa vilahtaa vain ohimennen antiikin ja Intian lähteissä. Suurimman osan siitä tutkijat ovat saaneet koota arkeologisesta ja etenkin numismaattisesta aineistosta. Baktriassa ja Luoteis-Intiassa löydyt rahat ovat keräilijöiden havittelemia harvinaisuuksia, joita yleisesti pidetään koko hellenistisen numismaatiikan hienoimpina tuotteina. Kun muualla rahaan kelpasi tyylielty ja ihannoitu hallitsijaprofiili, täällä varsinkin isoihin hopearahoihin kaiverrettiin todellisia muotokuvia. Hindukushin kaakkoispuolella rahat varustettiin myös intialaisella tekstiilillä, mutta ikonografia säilyi yleensä hellenistisenä – rahan etupuolella on hallitsijan kuva, takapuolella kreikkalaiseen uskontoon liittyvä aihe. Historiasta rahat pystyvät antamaan melkoisesti lisätietoa. Kun muista lähteistä tunnetaan nimeltä vain puolen tusinaa hallitsijaa – muun muassa Intian valloittajat Demetrios ja Menandros – rahoista tunnetaan yli 40 nimeä. Menandros on toinen päähenkilö Sri Lankassa paalinkielenä versiona säilyneessä buddhalaisessa dialogissa *MilindapaŌha* ("Menandroksen kysymykset").

Idän hellenismi päättyi "nomadivalloittajien" kauteen: iranilaisia kieliä puhuvat sakat ja Kusaanat tunkeutuivat maahan pohjoisesta ja koillisesta. Baktria valloitettiin noin 150 e.a., Hindukushin eteläpuoliset maat sata vuotta myöhemmin. Vaikka tulijat eivät suinkaan olleet sellaisia barbaareja, millaisia monet 1900-luvun alkupuolen historioitsijat heidän halusivat nähdä,

he edustivat uutta ja voimakasta kulttuuriperinnettä. Saattaa myös olla, että hellenistisestä lännestä lähes eristyksiin joutuneet ruhtinaskunnat olivat jo tätä ennen alkaneet iranilaistua (ja kaakossa intialaistua). Joka tapauksessa hellenismi rappeutui vähitellen ja säilyi vain buddhalaisen taiteen ikonografisissa elementeissä. Kusaana-dynastian aikana kreikkalainen kirjaimisto sovitettiin paikalliseen iranilaiseen kieleen ja kreikan kieli hävisi. Iranilaisissa ja intialaisissa piirtokirjoituksissa esiintyy vielä kreikkalaisia nimiä ja titteleitä sekä makedonialaisen kalenterin mukaisia päiväyksiä.

Tälle kaudelle oli ominaista buddhalaisuuden voimakas leviäminen, joka ulottui myös itäiseen Iraniin ja entiseen Neuvostoliiton Keski-Aasiaan. Kauppa kukoisti Silkkiteillä ja sen haarautumilla. Kusaanoiden suurvalta piti tiet turvallisina, ja munkit ja kauppiat pääsivät liikkumaan esteettömästi. Afghanistanin keskuksia olivat muun muassa Begram, Bamiyan ja Hadda sekä Surkh Kotal, josta on löydetty Kusaana-keisari Kaniskan mahtava temppeli iranilaisine piirtokirjoituksineen. Ajan kansainvälistä ilmapiiriä kuvastaa hyvin se, että Kusaana-hallitsijat käyttivät rinnakkain iranilaista ("kuningasten kuningas"), intialaista ("suurkuningas" eli maharaadça), kiinalaista ("taivaan poika") ja roomalaista (Caesar) arvonimeä.

Kusaanoiden jälkeen alue joutui joksikin aikaa Sasanidien Iranin vaikutuspiiriin. 400-luvulla valkoiset hunnit eli heftaliitit pyyhkäisivät sen ylitse hyökätessään Intiaa valloittamaan. Heidän lyhytikäisen suurvaltansa jälkeen alueella oli pieniä iranilaisia, intialaisia ja turkkilaisia ruhtinaskuntia.

Islamin tulo aloitti uuden kukoistuskauden Afghanistanin historiassa. Maan länsiosat liitettiin kalifien valtakuntaan jo 600-luvun puolivälissä, ja itäosat islamilaistuivat 700-luvulla, vaikka vanhat uskonnot säilyivät syrjäseuduilla aina 1900-luvulle saakka (Kafiristan eli "Pakanoiden maa", nykyinen Nuristan eli "[Islamin] valon maa"). Pian uusien valloittajien katseet suuntautuivat taas Intiaan ja Afghanistanista tuli tärkeä tukialue. Turkinsukuisten Ghaznavidien valtakunta ulottui 1100-luvulla Iranista Luoteis-Intiaan; Afghanistanissa heidän ajastaan kertovat Ghazni ja Lashkari Bazarin rauniopalatsit ja minareetit. Ghaznavidejä seurasi afghanistanilainen Ghoridien dynastia, jonka aikana rakennettiin muun muassa Jamin 65 metriä korkea minareetti ja Heratin Perjantaimoskeija.

1221 Afghanistan tuli osaksi Tsingis-kaanin valtakuntaa ja pysyi mongolien hallussa, kunnes turkinsukuinen Timurlenk valloitti alueen 1369. Maan itäosa oli 1500-luvun alusta 1700-luvulle Intiaakin hallinneiden Mogulien (paremmin Mughal) ydinaluetta, kun taas länsi joutui Iranin valtapiiriin. Tämän kauden historiallisia kaupunkeja ovat Herat, Ghazni ja Mazar-i-Sharif.

Afghanistanin arkeologia

1800-luvulla Afghanistanin muinaisjäännökset tunnettiin vain kiinalaisten pyhiinvaeltajien ja harvojen eurooppalaisten matkailijoiden kertomuksista. Jo 1830-luvulla muutamat eurooppalaiset seikkailijat olivat löytäneet tiensä tännekin ja suorittivat aarteiden toivossa alustavia kaivauksia. Charles Masson kuvasi Begramin raunioita ja Bamiyanin jättiläispatsaita, Alexander Burnes useita muita merkittäviä kohteita. Indokreikkalaisia rahoja kulkeutui rajan yli Intiaan, jossa keräilijät hankkivat niitä Peshawarin ja Lahoren basaareista.

Brittien tökerö mahtipolitiikka johti 1840-luvun alussa yritykseen liittää maa brittiläisen Intian etupiiriin. Yritys päättyi täydelliseen epäonnistumiseen: Kabuliin tunkeutuneet Britit löytiin verisesti takaisin ja maa sulkeutui täysin ulkomaalaisilta lähes vuosisadan ajaksi. Kahden epäonnistuneen sodan jälkeen britit tyytyivät tilanteeseen, muodostihan itsenäisen Afghanistan sentään sopivan puskurin Britannian ja Venäjän etupiirien väliin. Maan riippumattomuus sai kuitenkin muodollisen kansainvälisen hyväksyntänsä vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

Arkeologinen tutkimus maassa käynnistyi 1922 kun Afghanistanin emiiri Amanullah ja Ranskan hallitusta edustava indologi-taidehistorioitsija Alfred Foucher allekirjoittivat Kabulissa sopimuksen, jonka nojalla perustettiin DAFA eli *Délégation archéologique française en Afghanistan*. Tutkimuksesta tuli nyt pitkäksi aikaa ranskalainen monopoli, mutta suurin osa löydöistä jäi sopimuksen mukaisesti kotimaahan. Foucher'n jälkeen DAFA:n johtoon tuli Joseph Hackin, jonka johdolla maan muinaismuistoja kartoitettiin tarmokkaasti koko 30-luvun ajan. Tärkeimmät kaivauskohteet olivat Bamiyan, Begram ja Hadda. Kaikki kolme osoittautuivat tärkeiksi buddhalaisiksi keskuksiksi, ja kaikista löydettiin suuri määrä ensimmäisen vuosituhannen alkupuolen uskonnollista taidetta — reliefejä, terrakottaveistoksia ja kulttiesineitä. Begramista löydettiin huomattavan Kusaana-kauden kauppakeskuksen rauniot, ja sen varastokomeroista paljastui suuri joukko hellenistisiä, intialaisia ja kiinalaisia tuontitavaroita. Eryistä huomiota herättivät upeat intialaiset norsunluukaiverukset.

Toinen maailmansota keskeytti DAFA:n työn, ja sodan jälkeen tutkimus käynnistyi kokonaan uudessa ilmapiirissä. Monopoli oli nyt mennyttä, ja eri maiden arkeologit saapuivat kartoittamaan, kaivamaan ja konservoimaan maan rikasta kulttuuriperintöä: britit, italialaiset, saksalaiset, amerikkalaiset, venäläiset, japanilaiset. Myös Afghanistanin oma arkeologia alkoi vähitellen päästä käyntiin.

Myös DAFA oli edelleen mukana. Romain Ghirshman jatkoi 1940-luvulla työtä Begramissa ja 1950-luvulla hänen seuraajansa DAFA:n johdossa Daniel Schlumberger paljasti Surkh Kotalissa mahtavan Kusaana-temppelin rauniot. Esihistoriallisen arkeologian tuntija Jean-Marie Casal kaivoi Mundigakin Indus-siirtokuntaa. Belgialainen André Maricq löysi Jamin mahtavan minareetin, joka syrjäisessä sijaintipaikassaan oli siihen asti kokonaan välttänyt tutkijoiden huomion.

Paul Bernardin osalle tuli Ai Khanumin paljastaminen. Pitkään jatkuneet kaivaukset toivat 1965–78 joka vuosi valoon uusia sensaatioita: Hellenistisiä temppeleitä ja rakennuksia, linna ja hautausmaa, keramiikkaa, koruja, aseita ja käyttöesineitä, suuri joukko kreikkalaisia piirtokirjoituksia. Eräästä varastokomeroista löydettiin useiden palaneiden papyroskirjojen jäännöksiä, mutta vain kaksi niistä oli ehditty konservoida, kun synkistyvä poliittinen tilanne pakotti DAFA:n keskeyttämään kaivaukset.

Toinen osoittautui katkelmaksi filosofista dialogia, mahdollisesti Aristoteleen koulukunnasta; toinen on hyvin puutteellisesti säilynyt draamateksti.

1970-luvulla venäläis-afghanistanilainen arkeologinen yhteistyö maan pohjoisosassa toi päivänvaloon muun muassa Dilberjinin Dioskureille pyhitetyn upean kreikkalaistempelin. Sen seinämaalaukset paljastavat, että tempeli on myöhemmin otettu iranilaisen uskonnon käyttöön. Tillya Tepen kaivaukset 1978-79 paljastivat muun muassa kuusi hautaa ja niistä peräti 20 000 (tosin osaksi hyvin pientä) esinettä käsittävän Kusaana-ajan kulta-aarteen.

1960- ja 1970-luvulla afghanistanilaiset arkeologit osallistuivat useimpiin ulkomaalaisten toimeenpanemiin kaivauksiin. Merkittävin oma projekti käynnistyi 1965 Haddassa, jossa Mustamandy ja Z. Tarzi työskentelivät vuosien ajan. Heidän kaivauksensa ovat suureksi osaksi julkaisematta ja löydöt joutuneet hukkateille, mutta valokuvat ja muistiinpanot ovat tallessa.

Afghanistanin arkeologian erikoisuus ovat suuret rahakätköt. Yhdessä ainoassa kätkössä saattaa olla satoja, jopa tuhansia indokreikkalaisia ynnä muita rahoja. Esimerkiksi 1946 muinaisen Baktrian alueelta löydetyssä Qunduzin aarteessa oli 627 isoa hellenististä hopearahaa. Mir Zakahista läheltä Intian rajaa löydettiin seuraavana vuonna yli 11 000 hellenististä, intialaista ja iranilaista hopea- ja kuparirahaa. Sittemmin on tehty useita vastaavia löytöjä, tuoreimmat salaa sisällissodan tiimelyksessä.

Synkkä nykytilanne

Entä mitä on tapahtunut tämän jälkeen? 1970-luvun poliittinen kehitys ja sisällissodan käynnistyminen sulki maan ulkomaisilta kaivausryhmittä. Afghanistanilaiset ja venäläiset tutkijat työskentelivät edelleen niin kauan, kuin neuvostojoukot viipyivät maassa. Mutta varsinkin 1980-luvun puolivälin jälkeen kaikenlainen tutkimustyö on käynyt täysin mahdottomaksi sodan repimässä maassa. Vuosi vuodelta uutiset ovat käyneet yhä synkemmiksi myös muinaistutkimuksen kannalta, eikä loppu tunnu vieläkään hämmöttävän, pikemminkin päinvastoin.

Huhtikuussa 1997 Taleban ilmoitti aikovansa räjäyttää Bamiyanin jättiläispatsaat dynamiitilla niin pian, kuin saisi tämän siialaisen sissijohtaja Karim Khalilin hallitseman alueen haltuunsa. Nämä Buddhan-patsaat, joilta entisajan ikonoklastit ovat jo tuhonneet kasvat, on louhittu jyrkkään vuorenrinteeseen; suurin on peräti 53 metriä korkea. Talebanin komentajan mukaan ne ovat "vailla historiallista arvoa, pakanauskonnon muistomerkkejä, jotka eivät kuulu maan kansalliseen perinteeseen." Maailman kulttuuriperinteeseen ne kyllä kiistatta kuuluvat. Kansainvälisten protestien seurauksena liikkeen keskusjohto peruutti uutisen. Joka tapauksessa Talebanin eteneminen pysähtyi ja patsaat säästivät.

Kabulin kansallismuseo, johon suurin osa kaivauslöydöistä oli DAFA:n perustamisesta lähtien koottu, on ollut ainakin viisi kertaa ryöstäjien kohteena ja saalis on myyty ulkomaille. Osa on Pakistanissa, osa japanilaisilla keräilijöillä, osa hajallaan maailman antiikkikaupoissa. Muun muassa Begramin kuuluisat intialaiset norsunluutyöt kaupattiin Pakistanissa ja koristavat nyt yksityiskokoelmia. Tillya Tepen kulta-aarteen kohtalosta ei ole mitään tietoa. Paikallisten tietojen mukaan museon kokoelmista on jäljellä vain 30 prosenttia ja nekin enimmäkseen surkeassa kunnossa.

Monien tunnettujen arkeologisten kohteiden kaivaukset on "saatettu loppuun" katerpillarien voimin. Ai Khanum ja Tillya Tepe on jyrätty maan tasalle, jotta kaikki löydöt saataisiin salakauppaan ja siten rahoittamaan eri sissijärjestöjen asehankintoja. Hadda museoineen on tyhjennetty, samoin ilmeisesti Mir Zakah. Uusia rahakätköjä, joiden alkuperä on tietämättömissä, tulvi pimeille antiikkimarkkinoille.

Entä mitä on jäljellä? Heratin museo ja kaupungin arvokkaat islamilaiset muistot ovat tiettävästi säilyneet koskemattomina. Jamin minareetti on yhä pystyssä, ja useat muut islamilaisen ajan muistomerkit odottavat aikaa, jolloin tutkimus kävisi taas mahdolliseksi. Mutta se ei tapahdu helposti maassa, jossa 20-vuotiaat nuoret eivät ole elämässään saaneet kokea muuta kuin sotaa.

KIRJALLISUUTTA

AFP:n Afghanistan-raportti 17.4.1997.

Allchin, F. R. & Norman Hammond (toim.): *The Archaeology of Afghanistan from earliest times to the Timurid period*. Academic Press, London – New York – San Francisco 1978.

Erington, Elizabeth & Joe Cribb (toim.): *The Crossroads of Asia. Transformation in Image and Symbol in the Art of Ancient Afghanistan and Pakistan*. The Ancient India and Iran Trust, Cambridge 1992.

International Committee for the Salvation of the Cultural Heritage of Afghanistan. Tiedote heinäkuussa 1997.

Memoirs de la Délégation archéologique française en Afghanistan. 1–33. 1928–1992.

Klaus Karttunen on Suomen Akatemian vanhempi tutkija sekä Indologian ja antiikin etnografian dosentti Helsingin

yliopistossa, jossa hän työskentelee laajan tutkimushankkeen "Intia ja kreikkalais-roomalainen antiikki" parissa. Hän on myös Suomen Oppihistoriallisen Seuran puheenjohtaja.